

Гуренко Євгенія Юріївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9697-6507>,

молодша наукова співробітниця,

відділ комплексного опрацювання документів,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: genadinike@gmail.com

Міжнародний досвід становлення тематичної категорії «Військова екологія» та відображення її у Рубрикуаторі НБУВ

У статті розглянуто становлення тематичної категорії «Військова екологія» – від міжнародного права (ENMOD, PERAC) та кримінальної відповідальності за екоцид до її відображення в тезаурусах GEMET, LCSH, а також у Рубрикуаторі НБУВ. Простежено, як тема шкоди довкіллю від війни розвивається одночасно на рівні держав, кримінальної відповідальності окремих осіб і бібліотечної класифікації. Показано зв'язок відповідної рубрики «Шкода навколишньому середовищу, спричинена військовими діями. Військова екологія» з темами економіки воєнного часу та військово-кримінального права в Рубрикуаторі НБУВ.

Ключові слова: воєнна екологія, екоцид, міжнародне право, GEMET, Рубрикуатор НБУВ.

Час від часу бібліотечні класифікації стикаються з темами, яких раніше просто не існувало. Найчастіше йдеться про наукові інновації – штучний інтелект, нанотехнології, але буває й інакше: тема виникає не з наукового відкриття, а з трагічних подій. Саме так сталося зі шкодою, яку війна завдає довкіллю. За останні півстоліття ця тема пройшла шлях від окремих міжнародних угод до тематичної категорії – у праві, у словниках і, зрештою, у бібліотечних

класифікаціях. Стаття коротко простежує цей шлях і показує місце в ньому досвіду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Тема має довгу міжнародну історію й почалася значно раніше початку війни в Україні. Ще 1976 р., під враженням від застосування гербіцидів і технологій зміни погоди під час війни у В'єтнамі, ООН ухвалила Конвенцію про заборону впливу на природне середовище у військових цілях (ENMOD). Це перший і досі єдиний міжнародний договір, спрямований саме проти «екологічної зброї» – навмисної зміни природних процесів як засобу ведення війни. Серед 78 держав-учасниць цієї конвенції є і Україна, і Росія. У наступному 1977 р. набрав чинності Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, який прямо забороняв завдавати довкіллю «широкомасштабної, довгострокової і серйозної шкоди» під час війни, доповнивши вузьку заборону ENMOD загальним правилом.

У 1994 р. Міжнародний комітет Червоного Хреста підготував перші настанови для військових щодо охорони довкілля. Після конфліктів у Косово, Іраку, секторі Гази тощо Програма ООН з довкілля (ЮНЕП) здійснила понад двадцять польових оцінок шкоди навколишньому середовищу, сформувавши стандартну методику підготовки звітів для подальшого відновлення території, зокрема для міжнародної фінансової допомоги постраждалій країні. У 2019 р. Комісія міжнародного права ООН розробила та ухвалила 28 системних правових принципів, що охоплюють ситуацію до, під час і після конфлікту. У 2020 р. з'явилася оновлена версія настанов Червоного Хреста, а у 2022-му – остаточний варіант принципів ООН і перша спеціальна резолюція Асамблеї ООН з довкілля саме про забруднення від війни.

Окремо розвивалася тема екоциду – кримінальної відповідальності за масштабну шкоду природі. В Україні це поняття не нове: Кримінальний кодекс передбачає до п'ятнадцяти років ув'язнення за масове знищення флори, фауни, отруєння повітря або води. Але саме після 2022 р. ця стаття почала активно застосовуватися. За офіційними даними, з початку повномасштабного вторгнення за нею відкрито понад двадцять кримінальних проваджень.

Найгучніший приклад – підрив у червні 2023 р. Каховської ГЕС, який в Україні й за кордоном назвали екоцидом: затоплення десятків тисяч гектарів, загибель тварин, збитки на понад 146 мільярдів гривень. Ця подія навіть вплинула на міжнародну політику: вже у 2023 р. ЄС ухвалив нову директиву про екологічні злочини з ширшим переліком порушень. Окрім Каховської ГЕС, органи прокуратури розслідують випадки лісових пожеж, знищення заповідників, забруднення ґрунтів внаслідок бойових дій. Кожен такий випадок вимагає документування, а отже, і згадки в наукових публікаціях, які згодом потрапляють до фондів бібліотек.

У 2021 р. група незалежних юристів (Independent Expert Panel) запропонувала офіційне правове визначення екоциду міжнародним злочином для основного документу Міжнародного кримінального суду – Римського статуту. Процес може зайняти ще багато років, але сам факт, що ця дискусія активно триває, а Україна – це один із небагатьох прикладів країн, де відповідна стаття вже існує і застосовується на практиці, робить цю тему особливо актуальною для української бібліотечної справи.

Таким чином, тема шкоди довкіллю від війни розвивається одразу трьома різними шляхами: міжнародне право (ENMOD, Женевські протоколи, принципи PERAC) регламентує відповідальність держав, кримінальне право та інститут екоциду визначають персональну відповідальність конкретних осіб, а бібліотечні класифікації та тезауруси забезпечують системний пошук й упорядкування інформації про обидва процеси.

Саме до третього шляху належить робота міжнародних тезаурусів. Багатомовний екологічний тезаурус GEMET, який з 1995 р. веде Європейське агентство з довкілля, має окрему групу понять «Воєнні аспекти»: війна, жертва війни, екологічна війна, військова зона, ядерне випробування та інші – усього понад десяток термінів, кожен із чітким визначенням. Є в GEMET і загальне поняття «екологічний злочин» – незаконна дія проти довкілля. А от окремого терміну «екоцид» у GEMET немає: тезаурус описує довкілля узагальнено, без гострих політичних і правових понять. Подібну картину дає і словник LCSH

Бібліотеки Конгресу США: серед вужчих тем до рубрики «War» там є, наприклад, «Climatic changes and war» (Зміна клімату і війна) – ще один доказ того, що перетин екології й війни вже давно визнаний у великих міжнародних словниках, хоча й у загальному вигляді, без прив'язки до конкретної країни чи події. Обидва словники – і GEMET, і LCSH – створювалися для потреб усього світу одразу, тому їхні укладачі уникають надто конкретних формулювань. Це радше їхня особливість, ніж недолік, але саме тому вона і залишає простір для національних систем класифікації, як-от Рубрикатор НБУВ, які можуть дозволити собі більшу конкретику.

Розглянемо цей досвід детальніше. Ефективність інформаційного пошуку на пряму залежить від наявності актуальних тем у Рубрикаторі і від того, чи забезпечує система зв'язок між ними. Тому разом із новими надходженнями документів, що стосуються важливих для країни подій, створюються відповідні рубрики. Так, з появою першої книги «Військова екологія» та інших видань в розділі «Екологія» з'явилася рубрика «Шкода навколишньому середовищу, спричинена військовими діями. Військова екологія», а також вужча – «Вплив військових дій на стан природних ресурсів України». Обидві ці рубрики не існують ізольовано, а мають тематичні зв'язки з іншими розділами Рубрикатора. Перша, ширша рубрика пов'язана з темами «Економіка воєнного часу. Збитки економіки від війни. Воєнна економіка» та «Військово-кримінальне право». Друга, вужча рубрика пов'язана відразу з чотирма темами: «Україна в період російсько-української війни», «Злочини проти довкілля. Екологічні злочини в Україні», «Економіка воєнного часу. Збитки економіки України від війни» та «Військово-кримінальне право України». Тобто, вплив війни на екологію в Рубрикаторі НБУВ розглядають не як окрему тему, а в тісному зв'язку з економічними збитками від війни та з військово-кримінальним правом.

Подальший розвиток цієї рубрики може спиратися на вже наявну структуру зв'язків, поступово деталізуючи її з урахуванням найбільш вживаних в Україні понять, а також добре задокументованих випадків екологічних злочинів: руйнування Каховської ГЕС, забруднення ґрунтів і Чорного моря тощо.

Міжнародні тезауруси типу GEMET можуть слугувати довідковим орієнтиром для загальної термінології, а конкретне наповнення – спиратися на українську правову й суспільну практику.

Бібліотечна класифікація тут відіграє свою практично важливу роль – вона не замінює міжнародне право чи кримінальне переслідування, а називає й упорядковує ці теми для тих, хто шукає інформацію про них, а наявні у Рубриці НБУВ тематичні зв'язки між екологією, економікою війни та військово-кримінальним правом створюють єдину, зручну для пошуку систему.

Yevheniia Hurenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9697-6507>,

Junior Researcher,

Department of integrated processing of documents,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: genadinike@gmail.com

International experience in organizing the thematic category "Military Ecology" and its representation in the VNLU Rubricator

The article examines the emergence of the thematic category "Military Ecology" tracing its development from international law (ENMOD, PERAC) and criminal liability for ecocide to its representation in the GEMET and LCSH thesauri, as well as in the Rubricator of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (VNLU). It shows how the theme of war-related environmental damage develops simultaneously at three levels – state responsibility, individual criminal liability and library classification. The article further demonstrates the link between the rubric "Environmental Damage Caused by Military Actions. Military Ecology" and the topics of wartime economy and military criminal law within the VNLU Rubricator.

Keywords: military ecology, ecocide, international law, GEMET, VNLU Rubricator